ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ Κ.Δ.Α. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ
ΕΛΛΑΣ

ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ

ΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ Τεύχος 65, Νοέμβριος 2000

ΙΝΕ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ
ΓΣΕΕ - Α.Δ.Ε.Δ.Υ.

Απασχόληση Συνταξιούχων

◆ Η απασχόληση ηλικιωμένων και συνταξιούχων ◆ Πρωτοβουλία της ΓΣΕΕ για την Κοινωνική Ασφάλιση
◆ Εργαζόμενοι και μαθητές ◆ Η μισθωτή εργασία στην Ελλάδα ◆ Δραστηριότητες του ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

Σημείωμα Σύνταξης

τεύχος 65 Νοέμβριος 2000

Το δικαίωμα απασχόλησης του συνταξιούχου υπόκειται σε περιορισμούς από την υφιστάμενη ασφαλιστική νομοθεσία. Η θέση των ηλικιωμένων στην αγορά εργασίας είναι ιδιαίτερα δυσμενής και το ζήτημα της απασχόλησής τους δεν εντάσσεται στις προτεραιότητες των ασκούμενων πολιτικών. Η νομοθεσία αν και θεωρητικά τουλάχιστον κατοχυρώνει την απαγόρευση των διακρίσεων στην απασχόληση, εντούτοις δεν κάνει καμιά ιδιαίτερη μνεία στους όρους και στις προϋποθέσεις απασχόλησης των ηλικιωμένων εργαζομένων. Η ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ σε αυτό το τεύχος παρουσιάζει άρθρα σχετικά με την απασχόληση των ηλικιωμένων και των συνταξιούχων, τη πρωτοβουλία της ΓΣΕΕ για τη κοινωνική ασφάλιση, καθώς και άρθρο για τους εργαζόμενους μαθητές. Επιπλέον, η ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ παρουσιάζει άρθρο σχετικά με τη μισθωτή εργασία στην Ελλάδα. Τέλος η ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ παρουσιάζει τις δραστηριότητες του ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ το τελευταίο διάστημα.

Η ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ ΗΛΙΚΙΩΜΕΝΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΞΙΟΥΧΩΝ

Ευαγγελίας Σουμέλη και Γιώργου Κολλιά.

Εργατικό δυναμικό - απασχόληση - ανεργία

Η αύξηση της απασχόλησης ανδρών και γυναικών ηλικίας 45 - 64 ετών κατά τη περίοδο 1993-1999, δεν αντισταθμίζει τις εισροές στο εργατικό δυναμικό ώστε να μειωθεί η ανεργία στη συγκεκριμένη ομάδα ηλικιών. Η συμμετοχή των γυναικών στο εργατικό δυναμικό αυξάνεται με ταχύτερους ρυθμούς από αυτής των ανδρών (διάγραμμα 1). Σύμφωνα με τα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού Δυναμικού (ΕΕΔ) της ΕΣΥΕ, η συνολική αύξηση του εργατικού δυναμικού το 1999 σε σχέση με το 1993 ήταν της τάξης του 7,1%.

Η αύξηση αυτή οφείλεται κυρίως στις γυναίκες (16,03%) οι οποίες εισήλθαν στην αγορά εργασίας είτε λόγω των αυξημένων αναγκών διαβίωσης των νοικοκυριών, είτε λόγω μειωμένων οικογενειακών υποχρεώσεων είτε ακόμα, εξαιτίας της έστω οριακής αύξησης προσφοράς των θέσεων εργασίας. Αντίστοιχα για τους άνδρες η αύξηση ήταν της τάξης του 2,5%.

Διάγραμμα 1

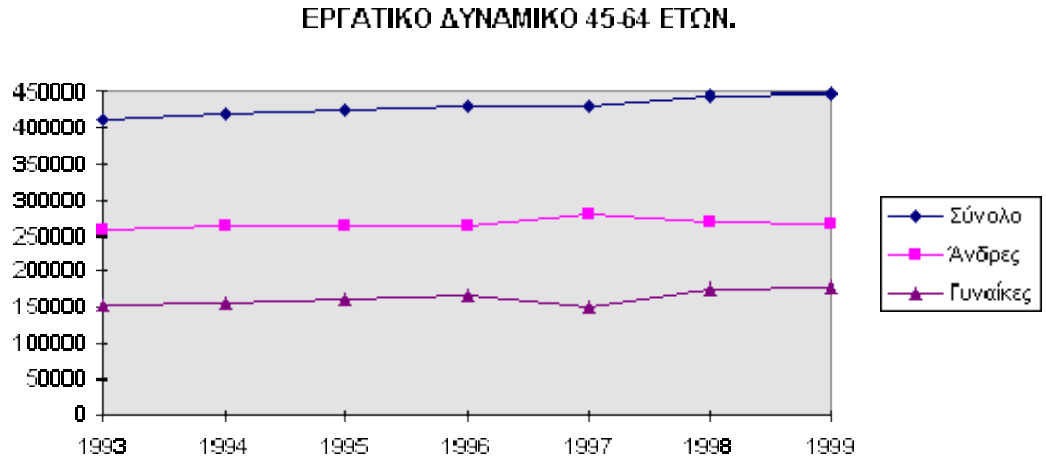

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, Επεξεργασία ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ(Γ. Κρητικίδης)

Η απασχόληση των ηλικιωμένων 45-64 ετών σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΣΥΕ, το1999 σε σχέση με το 1993, παρουσιάζει αύξηση κατά 74.918 άτομα (5,45%). Η ετήσια μεταβολή του

ποσοστού απασχόλησης ήταν 2,5% το 1994, 0,8% το 1995, 2,3% το 1996, 0,7% το 1997, -2% το 1998 και 1,2% το 1999. Αντίστοιχα οι ετήσιες μεταβολές της απασχόλησης κατά φύλο δείχνουν ότι είναι μεγαλύτερες στις γυναίκες σε σχέση με τους άνδρες (διάγραμμα 2).

Συγκεκριμένα για τους άνδρες, το ετήσιο ποσοστό μεταβολής της απασχόλησης το 1994 ήταν 2,05%, το 1995 -0,16%, το 1996 1,91%, το 1997 0,15%, το 1998 -2,5% και το 1999 αυξήθηκε κατά 0,25%. Το ποσοστό μεταβολής της απασχόλησης των ανδρών το 1999 σε σχέση με το 1993, ήταν της τάξης μόλις του 1,72%. Αντίστοιχα για τις γυναίκες το 1994, η απασχόληση σε σχέση με το προηγούμενο έτος αυξήθηκε κατά 3,5%, το 1995 3%, το 1996 3,2%, το 1997 1,8%, το 1998 -1,04% και το 1999 αυξήθηκε κατά 3,06%. Το ποσοστό μεταβολής της απασχόλησης των γυναικών το 1999 σε σχέση με το 1993 ήταν της τάξης του 13%

Διάγραμμα 2

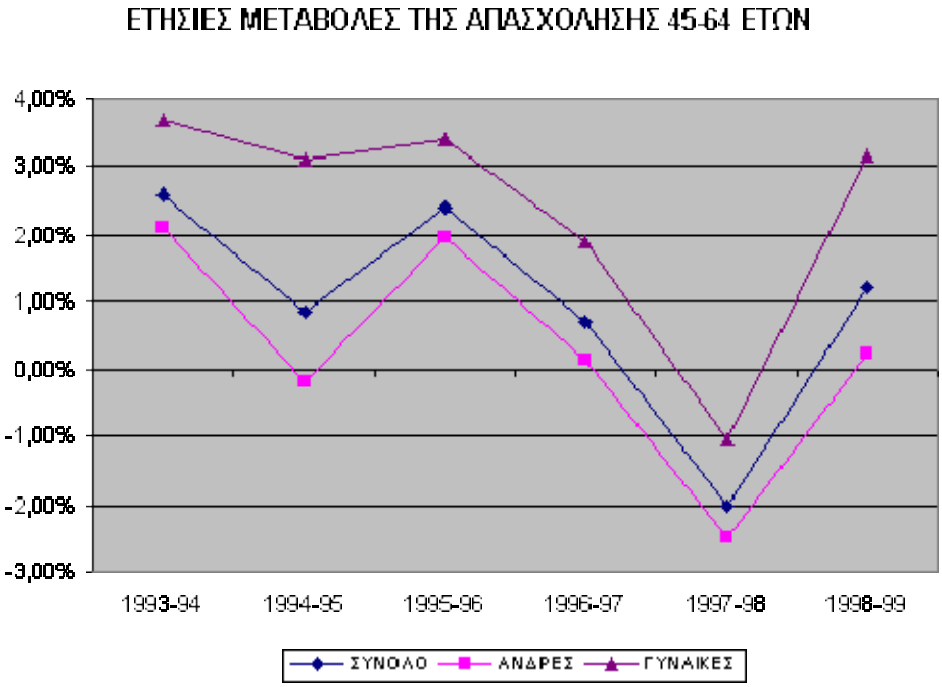

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, Επεξεργασία ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ(Γ. Κρητικίδης)

Τα ποσοστά ανεργίας των ηλικιωμένων ανδρών και γυναικών, από το 1993 και ύστερα παρουσιάζουν σταθερά αυξητικές τάσεις (διάγραμμα 3). Σύμφωνα με τα στοιχεία της Έρευνας Εργατικού δυναμικού ενώ το 1993 το ποσοστό των ανέργων ηλικίας 45-64 ετών, ανέρχονταν στο 3,9% και το οποίο αντιστοιχούσε σε 52.841 άτομα, το 1999 η ανεργία της ίδιας ηλικιακής ομάδας έφθασε το 5,6%. Αυξήθηκε δηλαδή κατά 28.494 άτομα φθάνοντας τα 81.335 άτομα. Η ανεργία των γυναικών, υπερέχει αυτής των ανδρών τόσο ως προς τα ποσοστά όσο και ως προς τους ρυθμούς αύξησης, με αποτέλεσμα, το 1999 να είναι διπλάσια αυτής των ανδρών, παρά το γεγονός της μεγάλης αύξησης της απασχόλησης των γυναικών τη

περίοδο 1993-1999 (διάγραμμα 2).

Συγκεκριμένα: Ενώ το 1993 η ανεργία των ηλικιωμένων ανδρών ανέρχονταν σε 31.196 άτομα (3,3%) και αυτής των γυναικών σε 21.645 άτομα (5,2%), το 1999 η ανεργία των ανδρών ανήλθε σε 39.357 άτομα (4,1%) και των γυναικών σε 41.978 άτομα (8,5%) ξεπερνώντας τους άνδρες ακόμη και σε απόλυτους αριθμούς

Ιδιαίτερα όμως αυξημένη είναι η μακροχρόνια ανεργία τόσο στους άνδρες όσο και στις γυναίκες η οποία κυμαίνεται σε επίπεδα άνω του 40% (διάγραμμα 4). Το σύνολο των μακροχρόνια ανέργων από 47% το 1993, έφθασε στο 61% το 1999. Με βάση το φύλο η μακροχρόνια ανεργία για τους άνδρες, διαμορφώθηκε από 40% το 1993 στο 57% το 1999, ενώ στη περίπτωση των γυναικών, από το 57% το 1993 έφθασε στο 64,8 το 1999.

Διάγραμμα 3

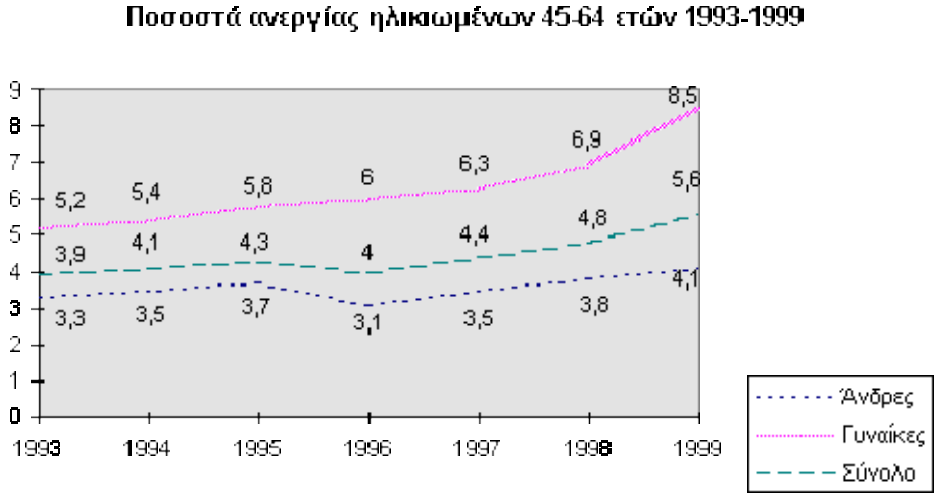

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, Επεξεργασία: ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ (Γ. Κρητικίδης)

Διάγραμμα 4

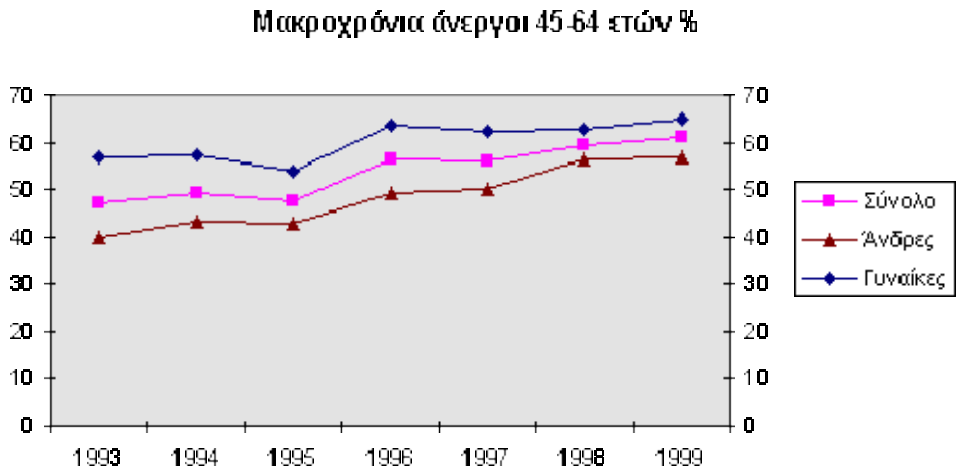

Πηγή: ΕΣΥΕ, ΕΕΔ, Επεξεργασία: ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ (Γ. Κρητικίδης)

Παρόλο που η θέση των ηλικιωμένων στην ελληνική αγορά εργασίας κρίνεται ιδιαίτερα δυσμενής, το ζήτημα της απασχόλησής τους , δεν εντάσσεται στις προτεραιότητες των ασκούμενων πολιτικών. Η νομοθεσία, παρότι, θεωρητικά τουλάχιστον, κατοχυρώνει την απαγόρευση διακρίσεων στην απασχόληση, εντούτοις δεν κάνει καμία ιδιαίτερη μνεία στους όρους και τις προϋποθέσεις απασχόλησης των ηλικιωμένων εργαζομένων.

Στο επίπεδο των συλλογικών διαπραγματεύσεων οι όποιες σχετικές πρωτοβουλίες περιορίζονται σε εθνικό επίπεδο, ενώ οι παρεμβάσεις μη θεσμικού χαρακτήρα είναι αποσπασματικές, περιορισμένες και δεν εντάσσονται σε μία ολοκληρωμένη πολιτική για την απασχόληση.

Νομοθετικές παρεμβάσεις

Στο πλαίσιο της υπάρχουσας νομοθεσίας για την απαγόρευση διακρίσεων στην απασχόληση, δεν υπάρχει καμιά διάταξη νόμου υπέρ κάποιας διάκρισης στο χώρο της απασχόλησης καθώς και σε οποιονδήποτε άλλο χώρο. Η διάταξη του άρθρου 4 του ελληνικού Συντάγματος (1975) απαγορεύει αυστηρά, ρητά και απόλυτα κάθε είδους διάκριση χωρίς καμία εξαίρεση. Εξ' άλλου, η αρχή της απαγόρευσης διακρίσεων σε όλους τους τομείς (περιλαμβανομένου και του τομέα της απασχόλησης) κατοχυρώνεται και με το άρθρο 14 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Ανθρώπινων Δικαιωμάτων, η οποία έχει κυρωθεί στην Ελλάδα με τον ν. 53/1974, με επαυξημένη, (σύμφωνα με το άρθρο 28 του Συντάγματος), τυπική ισχύ έναντι της εσωτερικής νομοθεσίας.

Ωστόσο, η ελληνική νομοθεσία δεν κάνει καμία ιδιαίτερη μνεία στους όρους και τις προϋποθέσεις απασχόλησης των ηλικιωμένων, με αποτέλεσμα αυτή η κατηγορία εργαζομένων να συναντάει σημαντικές δυσκολίες, τόσο ως προς την ένταξη στην αγορά εργασίας, όσο και ως προς τους όρους και τις συνθήκες απασχόλησής τους. Όπου υπάρχουν ειδικότερες διατάξεις, αφορούν αποκλειστικά και μόνο στους συνταξιούχους.

Αναφορικά με την απασχόληση και την διαθεσιμότητα των συνταξιούχων, σύμφωνα με το έγγραφο ΛΑ/ΟΓ/19198 (Νομικό Δελτίο της ΓΣΕΕ τεύχος 7 Μάρτιος 1998):

- Δεν υπάρχει απαγόρευση πρόσληψης συνταξιούχων. Αντίθετα φαίνεται ότι και οι συνταξιούχοι έχουν δικαίωμα εργασίας που κατοχυρώνεται και από το άρθρο 5 του Συντάγματος.
- Στην περίπτωση απολύσεως για λόγους οικονομικούς ο εργοδότης οφείλει να διατηρεί στην εργασία εκείνους που έχουν μεγαλύτερη ανάγκη της εργασίας τους. Συνάγεται λοιπόν ότι πριν απολυθούν οι εργαζόμενοι που δεν έχουν άλλο πόρο ζωής, πρέπει να απολύονται οι συνταξιούχοι.
- Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι αποτελεί καταχρηστική ενέργεια η επιβολή διαθεσιμότητας ή εκ περιτροπής εργασία όταν ο εργοδότης θα μπορούσε με λιγότερο επαχθή για το προσωπικό μέτρα να εξασφαλίσει τη συνέχιση της λειτουργίας της επιχείρησης. Θα μπορούσε ίσως να θεωρηθεί ότι λιγότερο επαχθές μέσο θα ήταν η απόλυση συνταξιούχων με υψηλές συντάξεις ώστε να εξασφαλισθεί πλήρης απασχόληση για τους εργαζόμενους που δεν έχουν άλλο πόρο.

Γενικά το δικαίωμα απασχόλησης του συνταξιούχου υπόκειται σε περιορισμούς από την υφιστάμενη ασφαλιστική νομοθεσία. Οι περισσότεροι φορείς αντιμετωπίζουν δυσμενώς την απασχόληση των συνταξιούχων και θέτουν ως όρο την αποχώρηση από το επάγγελμα για τη χορήγηση σύνταξης. Ο νόμος 2592/98 (ΦΕΚ Α 57/18.3.98) επιβάλει απαγορεύσεις για την απασχόληση συνταξιούχων του ευρύτερου δημόσιου τομέα ενώ ο νόμος 2676/99 περί «οργανωτικής και λειτουργικής αναδιάρθρωσης των φορέων κοινωνικής ασφάλισης και άλλων διατάξεων» στο άρθρο 63 προβλέπει ότι το προβλεπόμενο όριο πέραν του οποίου το ποσό σύνταξης για όσους έχουν συμπληρώσει το 55^{ο} έτος της ηλικίας τους καταβάλλεται μειωμένο κατά 70%, ανέρχεται στις 250.000. Η ΓΣΕΕ, είχε ζητήσει να ισχύσει το όριο των 3000.000 δραχμών.

Συλλογικές Συμφωνίες

Στο επίπεδο των συλλογικών διαπραγματεύσεων, δεν υπάρχει ουσιαστική σύνδεση μεταξύ συλλογικών συμφωνιών και μέτρων για την καταπολέμηση των διακρίσεων στην απασχόληση με βάση την ηλικία. Οι όποιες πρωτοβουλίες περιορίζονται σε εθνικό επίπεδο, χωρίς καμία παρέμβαση, τουλάχιστον μέχρι σήμερα, σε κλαδικό και επιχειρησιακό επίπεδο.

Σε εθνικό επίπεδο, η πρώτη ουσιαστική παρέμβαση επιχειρήθηκε στο πλαίσιο του κοινωνικού διαλόγου για τα ζητήματα της Ανάπτυξης, της Ανταγωνιστικότητας και της Απασχόλησης. Ειδικότερα, στο "Σύμφωνο Εμπιστοσύνης Κυβέρνησης και Κοινωνικών Εταίρων στην πορεία προς το 2000" που υπογράφηκε στις 10 Νοεμβρίου 1997 (ΙΝΕ ΓΣΕΕ ΑΔΕΔΥ 1997), ο άξονας 2 της ενότητας 3 για την "Ρύθμιση μορφών εργασίας και κοινωνικής προστασίας προς το 2000" αναφέρεται αποκλειστικά στην απασχόληση των συνταξιούχων.

Με βάση το *Σύμφωνο Εμπιστοσύνης,* η συμμετοχή των συνταξιούχων στην αγορά εργασίας

στην Ελλάδα και οι όροι, με τους οποίους αυτή γίνεται, έχουν σημασία όχι μόνο από τη σκοπιά της προέκτασης τους στην αγορά εργασίας, αλλά και από την σκοπιά της κοινωνικής λογικής. Οι συνταξιούχοι δεν είναι σωστό να βρίσκονται αντιμέτωποι με θεσμικούς φραγμούς στην επιλογή τους να εργαστούν. Για πολλούς από αυτούς άλλωστε και ιδίως αυτούς με χαμηλά εισοδήματα, η συμπλήρωση της σύνταξης είναι βασική βιοποριστική ανάγκη.

Ωστόσο, στην περίπτωση των συνταξιούχων, η κοινωνία συνεισφέρει στη σύνταξη τους, στη βάση ότι μετά 30 έως 35 χρόνια εργασίας πρέπει να προστατευθεί το επίπεδο ζωής τους και το κοινωνικό δικαίωμα τους για έξοδο από την εργασία και για μη περαιτέρω απασχόληση. Αν οι ίδιοι επιλέγουν περαιτέρω ενεργή συμμετοχή τους στην αγορά εργασίας, τότε λόγω και της επίδρασης που αυτό ασκεί στην είσοδο νέων ή άλλων εργαζομένων στις θέσεις εργασίας, η κοινωνία μπορεί να περιορίσει την επιδότηση του εισοδήματος τους ή να αναστείλει την πληρωμή π.χ. τμήματος της σύνταξης τους.

Μία τέτοια σχέση χωρίς να έχει στόχο την παρεμπόδιση της άσκησης του δικαιώματος απασχόλησης θα λειτουργήσει de facto και ως αντικίνητρο ιδιαίτερα, αν η κλιμάκωση του μέτρου δεν λαμβάνει σωστά υπόψη το ύψος της σύνταξης και άλλα κριτήρια που είναι σκόπιμο να ληφθούν υπόψη. Με βάση τη συμφωνία το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων δεσμεύτηκε να προχωρήσει στην νομοθετική επεξεργασία διατάξεων που θα καθορίζουν τους όρους και τις προϋποθέσεις απασχόλησης των συνταξιούχων. Οι προτεινόμενες εξειδικευμένες ρυθμίσεις θα τεθούν τελικά στην κρίση της Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής (ΟΚΕ). Ειδικότερα, οι ρυθμίσεις αυτές θα:

- αφορούν γενικά κριτήρια και κανόνες για όλα τα Ταμεία,
- περιλαμβάνουν τον καθορισμό των ορίων αποδοχών πέραν των οποίων επιβάλλονται περιορισμοί έτσι ώστε να μην θίγονται οι συνταξιούχοι χαμηλών συνολικών εισοδηματικών κατηγοριών,
- λαμβάνουν υπόψη τις αιτίες συνταξιοδότησης, τα είδη των συντάξεων, καθώς και την ηλικία των συνταξιούχων (αυστηρότερα τα αντικίνητρα όσο μικρότερη η ηλικία των συνταξιούχων),
- επεκτείνονται σε θέματα που αφορούν τις ασφαλιστικές εισφορές των συνταξιούχων, και θα
- περιλαμβάνουν και μεταβατικότητες, καθώς και τρόπους ελέγχου τήρησης των δεσμεύσεων και περιορισμών των κυρώσεων για τις παραβιάσεις.

Η δεύτερη παρέμβαση πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της Εθνικής Γενικής Συλλογικής Σύμβασης Εργασίας (ΕΓΣΣΕ) για τα έτη 2000 και 2001 η οποία υπογράφηκε από τη ΓΣΕΕ και τις εργοδοτικές οργανώσεις. Με το άρθρο 12 οριστικοποιείται, μετά από μελέτη των δεδομένων που προηγήθηκε, η ομόφωνη απόφαση των συμβαλλομένων μερών για την κάλυψη από τον ΛΑΕΚ των υπολειπόμενων ασφαλιστικών εισφορών ανέργων μακράς διάρκειας, που βρίσκονται στο στάδιο κοντά στη σύνταξη. Αποφασίζεται επίσης να ζητηθεί από την κυβέρνηση και τα πολιτικά κόμματα η προώθηση του για νομοθετική ρύθμιση, που θα εξασφαλίζει την υλοποίηση αυτής της απόφασης. Για το σκοπό αυτό προτείνεται σχέδιο νομοθετικής διάταξης από τα συμβαλλόμενα μέρη. Η ΓΣΕΕ με υπόμνημα προς το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων στις 27 Ιουλίου 2000 (GR0007181n) ζήτησε μεταξύ άλλων την νομοθετική παρέμβαση του υπουργείου προκειμένου να υλοποιηθεί άμεσα και χωρίς εμπόδια το άρθρο 12.

Παρεμβάσεις μη θεσμικού χαρακτήρα

Το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων στα πλαίσια του Εθνικού Σχεδίου Δράσης για την Απασχόληση προωθεί μέτρα ενδοεπιχειρησιακής κατάρτισης στο ιδιωτικό και δημόσιο τομέα για την ταχύτερη προσαρμογή των εργαζομένων στις νέες απαιτήσεις που παρουσιάζονται λόγω της εισαγωγής νέων τεχνολογιών και νέων μεθόδων οργάνωσης της εργασίας. Ο κατεξοχήν φορέας υλοποίησης των δράσεων είναι ο Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ). Στα προγράμματα αυτά υπάγονται όλοι οι εργαζόμενοι ανεξαρτήτου ηλικίας. Ενδεικτικά αναφέρουμε τα εξής προγράμματα που υλοποιήθηκαν το 1999:

- Πρόγραμμα κατάρτισης Ιδιωτικών Επιχειρήσεων.
- Πρόγραμμα κατάρτισης Δημόσιων Επιχειρήσεων.

Οι επιχειρήσεις που πήραν μέρος στα προγράμματα αυτά απασχολούσαν 1-99 εργαζόμενους.

- Στα πλαίσια του "επιχειρησιακού προγράμματος ενδοεπιχειρησιακής κατάρτισης", σημαντική είναι η συμβολή των "Καινοτομικών προγραμμάτων Κατάρτισης εργαζομένων" που απευθύνονται σε εργαζόμενους του Ιδιωτικού και ευρύτερου Δημόσιου Τομέα και αποσκοπούσε στην ολοκληρωμένη προσέγγιση των προβλημάτων των εργαζομένων, αναδιάρθρωσης των επιχειρήσεων, προκειμένου να προσαρμοστούν στις τεχνολογικές εξελίξεις και στις υπόλοιπες αλλαγές που συντελούνται στο περιβάλλον τους, εξαιτίας των αναδιαρθρώσεων στις επιχειρήσεις.

Υλοποιούνται επίσης προγράμματα όπως:

- Κατάρτισης Αυτοαπασχολουμένων και Εργαζομένων στις Μικρομεσαίες Επιχειρήσεις που απασχολούν από 1-5 άτομα.
- Δημιουργίας Βρεφονηπιακών Σταθμών και Κέντρων Δημιουργικής Απασχόλησης Παιδιών για να διευκολύνουν την κοινωνική ένταξη των παιδιών και των γονιών τους, ως μια προσπάθεια συνδυασμού της επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής.
- Επιχορήγησης Ξενοδοχειακών επιχειρήσεων για διατήρηση θέσεων εργασίας.
- Παροχής κινήτρων για τη διευκόλυνση της γεωγραφικής κινητικότητας του εργατικού δυναμικού.
- Επιχορήγησης επιχειρήσεων για την απασχόληση 1.500 ανέργων που βρίσκονται στο στάδιο της συνταξιοδότησης.
- Επιχορήγησης επιχειρήσεων για την απόκτηση επαγγελματικής εμπειρίας και την απασχόληση ανέργων ηλικίας 18-64 ετών.

Μελέτες-έρευνες

Από σχετικές μελέτες που έχουν πραγματοποιηθεί, όπως για παράδειγμα η πρόσφατη μελέτη της Η.Ε. Πουλοπούλου "Έλληνες ηλικιωμένοι πολίτες: παρελθόν, παρόν και μέλλον" (1999), αναφέρεται σχετικά ότι οι μειωμένες ευκαιρίες απασχόλησης για τα άτομα μεγάλης ηλικίας, οι δυσκολίες επανένταξής τους στην αγορά εργασίας σε συνδυασμό με τα χαμηλά εισοδήματα έχουν αρνητικές επιπτώσεις στη σωματική και ψυχική τους υγεία, επιταχύνοντας έτσι τη βιολογική τους κάμψη.

Η δυσκολία επανένταξης των ηλικιωμένων στην αγορά εργασίας έγκειται στα εξής:

- Οι επιχειρήσεις αντλούν τη δυναμικότητά τους μέσα από πολιτικές φτηνού εργατικού δυναμικού και υποβαθμισμένων εργασιακών σχέσεων, ευελικτοποίησης και προσωρινότητας της απασχόλησης, προκειμένου να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του ανταγωνισμού. Οι πολιτικές μείωσης του εργατικού κόστους μέσω της ελάφρυνσής των επιχειρήσεων από υψηλές ασφαλιστικές εισφορές οδηγούν σε διακοπή της επαγγελματικής δραστηριότητας των ηλικιωμένων είτε μέσω απόλυσης είτε μέσω 'εξαναγκασμού' για πρόωρη συνταξιοδότηση .
- Οι ρυθμίσεις του κράτους και των ασφαλιστικών φορέων στις περιπτώσεις που τα άτομα επιθυμούν να παρατείνουν την απασχόλησή τους αποτελούν αντικίνητρο για αναζήτηση εργασίας στην νόμιμη αγορά εργασίας (μειωμένες συντάξεις, περιορισμός του μισθού) με αποτέλεσμα να καταφεύγουν στην παραοικονομία.
- Οι ηλικιωμένοι κατανοούν πιο δύσκολα τις αλλαγές στη παραγωγική διαδικασία με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην ανάγκη προσαρμογής σε διαφορετικά μοντέλα εργασίας τα οποία αμφισβητούν και ανατρέπουν παλιές ισορροπίες στην αγορά εργασίας. Συνεπώς σε περιπτώσεις απολύσεων αποτελούν την πιο ευάλωτη κατηγορία του εργατικού δυναμικού.

Σχόλιο

Οι προωθούμενες αλλαγές στο εργασιακό τοπίο στην Ελλάδα δεν λαμβάνουν ουσιαστικά υπόψη την ανάγκη για εργασία της πλειοψηφίας των συνταξιούχων από μισθωτή εργασία, κυρίως, λόγω των αυξημένων βιοποριστικών αναγκών που αντιμετωπίζουν καθώς και των ηλικιωμένων που είναι άνεργοι και πλησιάζουν στο όριο συνταξιοδότησης. Η πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την καταπολέμηση του αποκλεισμού των ηλικιωμένων συναντά δυσκολίες υλοποίησης στην Ελλάδα λόγω:

- Έλλειψης ουσιαστικών και ολοκληρωμένων παρεμβάσεων νομοθετικών και μη, από την πλευρά της κυβέρνησης ώστε να διευκολύνεται η πρόσβαση των ηλικιωμένων στην αγορά εργασίας
- Άρσης των προστατευτικών μέτρων που διασφάλιζαν την σταθερότητα της εργασίας (όρια απολύσεων κλπ).
- Περιορισμών που επιβάλλονται από τους ασφαλιστικούς φορείς
- Έλλειψης ανάληψης ουσιαστικών πρωτοβουλιών από τους κοινωνικούς συνομιλητές οι οποίοι, στα πλαίσια του κοινωνικού διαλόγου περιορίζονται σε γενικές αναφορές περί αναγκαιότητας άρσης των περιορισμών πρόσβασης στην αγορά εργασίας λόγω ηλικίας. Στο πλαίσιο αυτό οι κοινωνικές συνομιλητές δεν έχουν πάρει καμία θέση αναφορικά με την προτεινόμενη σχετική Οδηγία της ΕΕ.

Τα μέτρα που λαμβάνονται για την απασχόληση των ηλικιωμένων και των συνταξιούχων έχουν αποσπασματικό χαρακτήρα εφόσον παρατηρείται έλλειψη νομοθετικών ρυθμίσεων οι οποίες θα κατοχύρωναν και στη πράξη το εν λόγω δικαίωμα. Συνεπώς οι όποιες παρεμβάσεις κρίνεται αναγκαίο να ενταχθούν σε ολοκληρωμένες παρεμβάσεις σε μια συνολική στρατηγική για την απασχόληση, ιδιαίτερα σήμερα όπου η ανεργία έχει πάρει μεγάλες διαστάσεις και αποτελεί ένα εκρηκτικό πρόβλημα τόσο για τη χώρα μας όσο και για την Ευρωπαϊκή Ένωση που υπό προϋποθέσεις μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη διαδικασία της ευρωπαϊκής ενοποίησης.

ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ ΤΗΣ ΓΣΕΕ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΣΦΑΛΙΣΗ

Χρήστου Πολυζωγόπουλου Προέδρου ΓΣΕΕ

Στη σειρά των πρωτοβουλιών της ΓΣΕΕ για τη διασφάλιση των προϋποθέσεων επιτυχούς αναμόρφωσης και μεταρρύθμισης του Συστήματος Κοινωνικής Ασφάλισης (ΣΚΑ) της χώρας, η Συνομοσπονδία αναλαμβάνει, σήμερα, **μια νέα σημαντική, πιστεύουμε, πρωτοβουλία**.

Μια **πρωτοβουλία ουσίας** που έρχεται να καλύψει ένα σοβαρό κενό:

Εν όψη της αναμενόμενης κυβερνητικής πρότασης για την αναμόρφωση του Συστήματος Κοινωνικής Ασφάλισης **παραμένουν εκτός πεδίου μελέτης και αναλυτικής επεξεργασίας συγκεκριμένες σοβαρές πτυχές του θέματος.** Το Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών έχει, ήδη, αναθέσει τη διεξαγωγή σειράς σχετικών μελετών στο βρετανικό οίκο GAD (GOVERNMENT ACTUARY'S DEPARTMENT) που αναμένεται να παραδοθούν **μέχρι το τέλος του Ιανουαρίου 2001**, οπότε σύμφωνα με τις κυβερνητικές δεσμεύσεις και θα αρχίσει ο κοινωνικός διάλογος για το ασφαλιστικό.

Πρέπει, όμως, να επισημανθεί ότι οι αναμενόμενες μελέτες δεν καλύπτουν το σύνολο των πτυχών του θέματος αφού αφήνουν εκτός πεδίου αναλυτικών προσεγγίσεων μείζονος σημασίας πτυχές της κοινωνικο-ασφαλιστικής προστασίας. Διαγράφεται, συνεπώς, ο κίνδυνος **προσέγγισης** συγκεκριμένων, μόνον, πτυχών της σχεδιαζόμενης κοινωνικο-ασφαλιστικής μεταρρύθμισης. Αυτές, ακριβώς, τις αδυναμίες θέλουμε να καλύψουμε εγκαίρως, ώστε, με την ολοκλήρωση των μελετών του βρετανικού οίκου να έχουμε και εμείς ολοκληρώσει τις δικές μας μελέτες και αναλυτικές επεξεργασίες, με τις οποίες θα διασφαλίζεται **η όσο το δυνατόν ολοκληρωμένη προσέγγιση όλων των πτυχών του προβλήματος.**

Επισημαίνουμε, ότι, η ΓΣΕΕ **έχει, ήδη, επεξεργασθεί ένα συνεκτικό και συνεπές σχέδιο μεταρρύθμισης** του Συστήματος Κοινωνικής Ασφάλισης της χώρας ως «ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ» του συνδικαλιστικού κινήματος. Η πρόταση αυτή αποτελεί **ένα σύνθετο πολιτικό και τεχνοκρατικό κείμενο και καλύπτει το σύνολο των θεσμικών, οργανωτικών και λειτουργικών διαστάσεων της κοινωνικο-ασφαλιστικής μεταρρύθμισης.**

Εκτός από αυτή την ολοκληρωμένη και σύνθετη εναλλακτική πρότασή της, η ΓΣΕΕ έχει, επίσης προχωρήσει σε συγκεκριμένες προτάσεις και επεξεργασίες και πρωτοβουλίες **σε σειρά θεμάτων** κοινωνικο-ασφαλιστικής διάστασης.

Στα πλαίσια των πρωτοβουλιών αυτών η ΓΣΕΕ επεχείρησε, για πρώτη φορά στην Ελλάδα, την αναλογιστική προσέγγιση των μεγεθών του ελληνικού κοινωνικο-ασφαλιστικού ισοζυγίου, με βάση συγκεκριμένες παραδοχές. Υπενθυμίζω, ότι σύμφωνα με τους υπολογισμούς μας αυτούς, το αναλογιστικό ισοζύγιο του ΣΚΑ παρουσιάζει **«έλλειμμα 48,4 τρις. δρχ. δηλ. αναλογιστικό έλλειμμα ίσο με το 127,6% του ΑΕΠ του 1998**.(ετήσια Έκθεση ΓΣΕΕ του 1999). Επιθυμώ να τονίσω, ότι, **παρόμοια προσέγγιση δεν έχει επιχειρηθεί ποτέ, μέχρι σήμερα, από οποιονδήποτε άλλο φορέα, δημόσιο ή ιδιωτικό.**

Ολοκληρωμένες, όμως, ήταν και οι προτάσεις της ΓΣΕΕ και σε σειρά άλλων κυβερνητικών πρωτοβουλιών όπως:

- Στη διαδικασία του προηγηθέντος θεματικού (6 ενότητες) κοινωνικού διαλόγου για την κοινωνική ασφάλιση,
- Στη διαδικασία της νομοθετικής προώθησης του λεγόμενου «μικρού πακέτου» που κατέληξε στην ψήφιση του Ν. 2676/1999,
- Στη διαδικασία προώθησης της ΑΕΔΑΚ του ΙΚΑ-ΟΑΑΕ-ΤΑΕ όπου η ΓΣΕΕ ζήτησε ειδικές ρήτρες διασφάλισης των συμφερόντων των ασφαλιστικών οργανισμών.
- Στη διαδικασία διαμόρφωσης κανόνων επενδυτικής συμπεριφοράς για την αξιοποίηση του 12% των διαθέσιμων των ασφαλιστικών ταμείων από την αρμόδια επιτροπή της Τράπεζας Ελλάδος (άρθρο 42,Ν.2676/99).

Η πλέον πρόσφατη πρωτοβουλία της ΓΣΕΕ υπήρξε η αναφορά στην τελευταία ΕΓΣΣΕ ειδικού άρθρου (αρθρο 13) όπου αναγνωρίστηκε η ανάγκη αναμόρφωσης του κοινωνικο-ασφαλιστικού συστήματος της χώρας και καταγράφηκαν 9 σημεία σύμπτωσης των απόψεων των 4 κορυφαίων κοινωνικών οργανώσεων της χώρας. Είναι χρήσιμο να επισημανθεί ότι σύμφωνα με το άρθρο 13 της ΕΓΣΣΕ 2000-2001 υπογραμμίζεται «η ανάγκη αναμόρφωσης του συστήματος κοινωνικών ασφαλίσεων μέσα από τεκμηριωμένο διάλογο, με την συμμετοχή των κοινωνικών φορέων, με στόχο την οικονομική βιωσιμότητα και την κοινωνική αποτελεσματικότητα» και καταγράφονται **οι αναγκαίες προϋποθέσεις επίλυσης του προβλήματος** ως 9 σημεία συμφωνίας των 4 οργανώσεων. Ειδικότερα οι 4 οργανώσεις συμφωνούν για την:

- Οργανωτική συγκρότηση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης μετά από μελετημένο και τεκμηριωμένο διάλογο με τους κοινωνικούς φορείς για την ενοποίηση των ομοειδών Ταμείων κύριας σύνταξης.
- Αποκατάσταση της πλειοψηφίας στα Διοικητικά Συμβούλια των Ταμείων των εκπροσώπων των Κοινωνικών Φορέων.

- Συγκρότηση στην κοινωνική ασφάλιση ενός συστήματος κεφαλαιοποιητικών και διανεμητικών στοιχείων.
- Εφαρμογή της τριμερούς χρηματοδότησης σε αναλογία 2/9, 3/9, 4/9 (εργαζόμενοι, κράτος, εργοδότες) προκειμένου η εξασφάλιση των απαιτούμενων πόρων να πραγματοποιηθεί χωρίς την επιβάρυνση των οικονομικών των ασφαλιστικών οργανισμών και χωρίς αύξηση των εισφορών εργοδοτών και εργαζομένων για να αποφευχθεί η επιβάρυνση του κόστους παραγωγής.
- Αποτελεσματική ρύθμιση των χρεών των ασφαλιστικών ταμείων.
- Αποτελεσματική πάταξη της εισφοροδιαφυγής, της παράνομης και ανασφάλιστης εργασίας ελλήνων και ξένων εργατών.
- Χορήγηση αυξήσεων στις κατώτερες συντάξεις αντίστοιχων με τις αυξήσεις της Ε.Γ.Σ.Σ.Ε.
- Η ενοποίηση των κλάδων υγείας ή η μεταφορά τους σε άλλο φορέα θα πρέπει να είναι αποτέλεσμα διαλόγου με τους κοινωνικούς φορείς.
- Χρήση πληροφοριακών μέσων στην διοίκηση και λειτουργία της κοινωνικής ασφάλισης, με παράλληλη ανάπτυξη πολιτικής προσωπικού και διαρκούς επιμόρφωσής του στα ασφαλιστικά Ταμεία, την Πρόνοια και την Υγεία στην κατεύθυνση εξυπηρέτησης των ασφαλισμένων και των συνταξιούχων.

Είναι, επίσης άξια προσοχής η ρητή διακήρυξη ότι «η αναμόρφωση της κοινωνικής ασφάλισης προϋποθέτει **μέτρα άμεσης απόδοσης και θεσμικές παρεμβάσεις μακράς πνοής** στις θεμελιακές πτυχές της (οργάνωση, λειτουργία, διοίκηση, χρηματοδότηση, παροχές, εξυπηρέτηση ασφαλισμένων-συνταξιούχων)».

Με βάση το σύνολο και το εύρος των πιο πάνω παρεμβάσεών της η ΓΣΕΕ είναι συνεπής στην εκπλήρωση του χρέους της απέναντι στους ασφαλισμένους και τους συνταξιούχους,να έχει και γνώση των θεμάτων αυτών και έτοιμο κείμενο τεκμηριωμένων προτάσεων – θέσεων.

Η σοβαρότητα του θέματος της κοινωνικο-ασφαλιστικής προστασίας και οι διαφαινόμενες σοβαρότατες εξελίξεις στην Ελλάδα στην εντός της ΟΝΕ εποχής και του αναμορφούμενου ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου μετά τη σύνδεση των εξελίξεων στις χώρες μέλη με τις ευρύτερες ευρωπαϊκές εξελίξεις (ήδη μετά τη Σύνοδο Κορυφής της Λισσαβώνας λειτουργεί η ευρωπαϊκή Επιτροπή Κοινωνικής Προστασίας), δεν επιτρέπουν τον οποιονδήποτε εφησυχασμό μας.

Οι εξελίξεις τρέχουν και νέα ζητήματα, άγνωστα μέχρι σήμερα διαρκώς ανακύπτουν και διαφοροποιούν το σκηνικό:

- Ποιες μπορεί να είναι οι επιπτώσεις της εισαγωγής του ενιαίου ευρωπαϊκού νομίσματος στην κοινωνικο-ασφαλιστική προστασία;
- Σε ποιο βαθμό μειώνεται η εθνική δυνατότητα ρύθμισης των θεμάτων της κοινωνικής προστασίας με την εφαρμογή των διατάξεων των άρθρων 104Γ παρ. 1 και 105 παρ. της Συνθήκης για την Ε.Ε.;
- Ποιες συγκεκριμένες ρυθμίσεις αναμόρφωσης ή μεταρρύθμισης των αντίστοιχων συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης πραγματοποιήθηκαν στις χώρες μέλη της Ε.Ε. και πως αξιολογείται η μέχρι σήμερα εφαρμογή τους;

- Ποιο είναι σήμερα το ευρωπαϊκό κοινωνικο-ασφαλιστικό κεκτημένο με βάση τις ισχύουσες ρυθμίσεις σε ευρωπαϊκό ενωσιακό επίπεδο;
- Σε ποια έκταση η κοινωνική ασφάλιση κινδυνεύει να εκτοπισθεί από την ιδιωτική κερδοσκοπική ασφάλιση και ποιες ακριβώς, νομοθετικές ή φορολογικές διευκολύνσεις ευνοούν αυτόν τον εκτοπισμό; Σε τι συνίσταται η ελληνική ιδιαιτερότητα σε σχέση με την αντίστοιχη πραγματικότητα των λοιπών χωρών μελών;
- Ποιες ακριβώς, ποσοτικές προσεγγίσεις (πέραν εκείνων που επεξεργάζεται η βρετανική υπηρεσία με βάση την ανάθεση του Κέντρου Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών) στα ελληνικά κοινωνικο-ασφαλιστικά μεγέθη επιβάλλεται να πραγματοποιηθούν στην πορεία μιας πλήρους εποπτείας της εικόνας της ασφαλιστικής προστασίας στην Ελλάδα;
- Κατά τη γνώμη μας, η πλήρης αποτύπωση της κατάστασης του ΣΚΑ θα επιτευχθεί στο πλαίσιο της αναλογιστικής μελέτης που εκπονείται για λογαριασμό της κυβέρνησης μόνο υπό την προϋπόθεση ότι η προσέγγιση θα γίνει άτομο προς άτομο και όχι με μέσους όρους.
- Πώς εξειδικεύονται τα 9 σημεία συμφωνίας των 4 κοινωνικών οργανώσεων που έχουν αποτυπωθεί στο άρθρο 13 της ΕΓΣΣΕ 2000-2001;
- Με βάση όλα τα πιο πάνω **ποιες λύσεις εμφανίζονται ως περισσότερο πρόσφορες αλλά και εφικτές** για την μεταρρύθμιση του Συστήματος Κοινωνικής Ασφάλισης της χώρας, με κριτήρια **την μεγιστοποίηση της κοινωνικής του αποτελεσματικότητας και της οικονομικής του βιωσιμότητας;**

Είναι σαφές ότι η διερεύνηση των πιο πάνω πτυχών αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτυχία οποιασδήποτε αντιμετώπισης μακράς πνοής του κοινωνικο-ασφαλιστικού προβλήματος της χώρας. Είναι αδιανόητη οποιαδήποτε πρωτοβουλία για την επίλυση του ζητήματος χωρίς να έχει προηγηθεί η πλήρης διασάφηση των πιο πάνω σημείων.

Η ΓΣΕΕ θα είναι πανέτοιμη να αντιμετωπίσει όχι μόνο πολιτικά και συνδικαλιστικά αλλά και τεχνοκρατικά το σύνολο των θεμάτων της ασφαλιστικής προστασίας στην Ελλάδα και να προτείνει τις πλέον ενδεδειγμένες λύσεις για ένα κοινωνικά αποτελεσματικά αλλά και οικονομικά βιώσιμο Σύστημα Κοινωνικής Ασφάλισης (ΣΚΑ).

Γι’ αυτόν, ακριβώς, το λόγο ανακοινώνει, σήμερα, τη συγκρότηση ειδικής 5μελούς Επιστημονικής Επιτροπής για τη συνολική μελέτη του ασφαλιστικού ζητήματος και την υποβολή συγκεκριμένης δέσμης προτάσεων για τις πλέον πρόσφορες λύσεις ενόψη των εξελίξεων στην Ε.Ε. και της εισαγωγής του ενιαίου ευρωπαϊκού νομίσματος.

Η Επιτροπή που συγκροτήσαμε αποτελείται από γνωστούς επιστήμονες (κατά το πλείστον πανεπιστημιακούς καθηγητές) με βαθιά γνώση του κοινωνικο-ασφαλιστικού ζητήματος σε εθνικό, ευρωπαϊκό και ευρύτερα διεθνές επίπεδο.

Την Επιτροπή αποτελούν:

1. Ρομπόλης Σάββας, *Καθηγητής του Παντείου Πανεπιστημίου και Επιστημονικός Διευθυντής του ΙΝΕ-ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ*
2. Πετραλιάς Νικόλαος, *Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών*.
3. Στεργίου Άγγελος, *Αναπλ. Καθηγητής Α.Π.Θ.*
4. Γράβαρης Διονύσης, *Επικ. Καθηγητής Πανεπιστημίου Κρήτης*
5. Ρωμανιάς Γεώργιος, *Ειδ. Επιστημονικός συνεργάτης του ΙΝΕ-ΓΣΕΕ/ΑΔΕΔΥ*

Τον συντονισμό της λειτουργίας της Επιτροπής θα έχει ο καθηγητής και Επιστημονικό Διευθυντής Σ. Ρομπόλης.

Η Επιτροπή θα προχωρήσει στην εξέταση των πιο πάνω ζητημάτων που καταγράφηκαν αλλά θα έχει την ευχέρεια να εμπλουτίσει τη σχετική μελέτη της και με άλλα θέματα που, κατά την άποψή της, η αναλυτική τους επεξεργασία κρίνεται αναγκαία για την αναζήτηση των πιο ενδεδειγμένων λύσεων.

Η μελέτη και οι σχετικές προτάσεις της Επιτροπής θα ενισχύουν την επιστημονική τεκμηρίωση των θέσεων της ΓΣΕΕ για την μεταρρύθμιση του ΣΚΑ στην Ελλάδα και φυσικά αυτή η επιστημονική τεκμηρίωση θα αποτελέσει ένα πρόσθετο όπλο στους μεγάλους αγώνες που θα αναπτύξει η ΓΣΕΕ για την ενίσχυση του δημοσίου συστήματος κοινωνικής ασφάλισης και την αποτροπή λογικών που ήδη έχουν εκφραστεί για αποδυνάμωση του συστήματος και περαιτέρω υποβάθμιση των ασφαλιστικών προϋποθέσεων και παροχών.

Εργαζόμενοι και μαθητές

Χρήστου Κάτσικα

28.000 εργαζόμενοι στα εσπερινά σχολεία της χώρας μας αποτελούν το 6% του συνόλου των εργαζομένων νέων ηλικίας 14-24 ετών.

Στη χώρα μας, σήμερα, εσπερινά σχολεία λειτουργούν στα πλαίσια της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Γυμνάσια, Λύκεια και Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια).

Το πρώτο 6τάξιο Εσπερινό Γυμνάσιο λειτούργησε κατά το σχολικό έτος 1934/35 με φορέα το Φοιτητικό Εκπαιδευτικό Σύνδεσμο, ενώ από παλιότερα (1901) ακόμα λειτουργούσαν η Σχολή Εμποροϋπαλλήλων και διάφορες τεχνικές σχολές. Μέχρι, όμως, την εποχή εκείνη η νυχτερινή εκπαίδευση λειτουργούσε σχεδόν αποκλειστικά με πρωτοβουλίες ιδιωτικών φορέων και βρίσκονταν έξω από τα πλαίσια του επίσημου εκπαιδευτικού συστήματος. Από τη δεκαετία του ΄50 (Ν. 3094/54 και ν. 3971/59), κυρίως, αρχίζουν να λειτουργούν εσπερινά σχολεία στην Α/βάθμια και Β/βάθμια εκπαίδευση και η θεσμοθέτηση τους συνδέθηκε με την προσπάθεια καταπολέμησης του αναλφαβητισμού που στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες είχε απλωμένα τα δίχτυα του στο 80% του ελληνικού πληθυσμού. Εσπερινά Δημοτικά σχολεία λειτουργούσαν στην Ελλάδα μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του ΄80.

Η «ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΗ», Η «ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ» ΚΑΙ Η «ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ» ΤΗΣ ΕΣΠΕΡΙΝΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Στα εσπερινά σχολεία φοιτούν :

α. ανήλικοι μαθητές (από 14 χρονών έως 18 ετών) οι οποίοι εργάζονται και παράλληλα επιθυμούν να συνεχίσουν τις σπουδές τους στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο και

β) ενήλικες εργαζόμενοι που έχουν σε κάποια φάση διακόψει τις σπουδές τους.

Η διάρκεια φοίτησης στα εσπερινά σχολεία είναι τριετής στα Γυμνάσια και τετραετής στα Ενιαία Λύκεια.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΣΥΕ και του ΥΠΕΠΘ η συντριπτική πλειοψηφία των μαθητών

των εσπερινών σχολείων (περίπου 80%) βρίσκεται στην ομάδα ηλικιών 14-24 ετών και **αποτελούν το 6%, περίπου, στο σύνολο των απασχολούμενων νέων της παραπάνω ηλικιακής ομάδας**

Σήμερα στα 120 Εσπερινά Γυμνάσια και Λύκεια και στα 43 Εσπερινά Τεχνικά Επαγγελματικά Εκπαιδευτήρια (ΤΕΕ) φοιτούν συνολικά 28 χιλιάδες, περίπου, μαθητές, εκ των οποίων οι 10,5 χιλιάδες φοιτούν στο Γυμνάσιο 8,5 χιλιάδες στο Λύκειο και 9 χιλιάδες περίπου στα ΤΕΕ (πίνακας 1 και 2).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1. ΜΑΘΗΤΙΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ

ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ ΕΣΠΕΡΙΝΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ - ΛΥΚΕΙΩΝ - ΤΕΕ

	ΔΗΜΟΣΙΑ	ΙΔΙΩΤΙΚΑ	ΣΥΝΟΛΟ
ΕΣΠΕΡΙΝΑ ΓΥΜΝΑΣΙΑ	10.197	377	10.574
ΕΣΠΕΡΙΝΑ ΛΥΚΕΙΑ	7.874	670	8.544
ΕΣΠΕΡΙΝΑ ΤΕΕ	7.983	682	8.665
ΣΥΝΟΛΟ ΜΑΘΗΤΩΝ	26.054	1729	27.783

ΠΗΓΗ : ***ΥΠΕΠΘ - ΔΙΠΕΕ - Τμήμα Επιχ. ερευνών και στατιστικής, Σχ. Ετος 1998/99 (επεξεργασία δική μας)***

ΠΙΝΑΚΑΣ 2. ΑΡΙΘΜΟΣ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΩΝ

ΕΣΠΕΡΙΝΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ - ΛΥΚΕΙΩΝ ΤΕΕ

	ΔΗΜΟΣΙΑ	ΙΔΙΩΤΙΚΑ	ΣΥΝΟΛΟ
ΕΣΠΕΡΙΝΑ ΓΥΜΝΑΣΙΑ	53	7	60
ΕΣΠΕΡΙΝΑ ΛΥΚΕΙΑ	55	5	60
ΕΣΠΕΡΙΝΑ ΤΕΕ	39	4	43

ΠΗΓΗ : ***ΥΠΕΠΘ - ΔΙΠΕΕ - Τμήμα Επιχ. ερευνών και στατιστικής , Σχ. Ετος 1998/99 (επεξεργασία δική μας)***

Τα κορίτσια αποτελούν το 27,8% του συνολικού μαθητικού πληθυσμού που φοιτά στα δημόσια και ιδιωτικά Εσπερινά Γυμνάσια, Λύκεια και ΤΕΕ της χώρας (πίνακας 3).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3. ΜΑΘΗΤΙΚΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΑΤΑ ΦΥΛΟ

	ΑΓΟΡΙΑ	**ΚΟΡΙΤΣΙΑ**
ΕΣΠΕΡΙΝΑ ΓΥΜΝΑΣΙΑ (ΔΗΜΟΣΙΑ - ΙΔΙΩΤΙΚΑ)	**7.973**	**2.601**
ΕΣΠΕΡΙΝΑ ΛΥΚΕΙΑ (ΔΗΜΟΣΙΑ - ΙΔΙΩΤΙΚΑ)	**4.914**	**3.630**
ΕΣΠΕΡΙΝΑ ΤΕΕ (ΔΗΜΟΣΙΑ - ΙΔΙΩΤΙΚΑ)	**6.937**	**1.728**

ΠΗΓΗ : ***ΥΠΕΠΘ - ΔΙΠΕΕ - Τμήμα Επιχ. ερευνών και στατιστικής , Σχ. Ετος 1998/99 (επεξεργασία δική μας)***

Δημόσια εσπερινά Γυμνάσια δεν υπάρχουν στους ν. Άρτας, Γρεβενών, Έβρου, Ευρυτανίας, Ζακύνθου, Καστοριάς, Κεφαλληνίας, Κιλκίς, Κυκλάδων, Λασιθίου, Λευκάδας, Πέλλας, Πρέβεζας, Ρεθύμνου, Ροδόπης, Σάμου, Φωκίδας, Χαλκιδικής, Χανίων. Οι υπόλοιποι νομοί έχουν από ένα εσπερινό, εκτός των ν. Αχαΐας, Βοιωτίας, Δωδεκανήσου και Ηλείας που έχουν από 2 και του Λεκανοπεδίου το οποίο έχει 18.

Δημόσια εσπερινά Λύκεια δεν υπάρχουν στους ν. Αρκαδίας, Άρτας, Γρεβενών, Δράμας, Έβρου, Ευρυτανίας, Ζακύνθου, Θεσπρωτίας, Καβάλας, Καστοριάς, Κεφαλληνίας, Κιλκίς, Κορινθίας, Κυκλάδων. Λάρισας, Λασιθίου, Λευκάδας, Πέλλας, Πρέβεζας, Ρεθύμνου, Ροδόπης, Σάμου, Φωκίδας, Χαλκιδικής, Χανίων, ενώ στο Λεκανοπέδιο της Αττικής εδρεύουν 23.

Δημόσια εσπερινά ΤΕΕ εδρεύουν σε ελάχιστους νομούς (Αχαΐας, Εύβοιας, Ηρακλείου, Θεσσαλονίκης, Ιωαννίνων, Καβάλας, Κοζάνης, Κορινθίας, Λάρισας, μαγνησίας, Φθιώτιδας, Αθήνας και Πειραιά).

Οι μαθητές που φοιτούν στα εσπερινά σχολεία έχουν στη συντριπτική τους πλειοψηφία μια μακρά εκπαιδευτική ιστορία αποτυχιών και απορρίψεων στα ημερήσια δημοτικά και γυμνάσια. Στα πλαίσια αυτά είναι φανερό ότι τα εσπερινά σχολεία δίνουν τη δυνατότητα ολοκλήρωσης της φοίτησης στην υποχρεωτική εκπαίδευση και συνέχιση της στο λύκειο. **Έτσι η απουσία εσπερινής εκπαίδευσης** (πίνακας 4) **σε περιοχές με πολύ υψηλά ποσοστά διαρροής από το υποχρεωτικό σχολείο** (ν. Λασιθίου, ν. Ροδόπης, ν. Κυκλάδων, ν. Ευρυτανίας, ν. Ρεθύμνης, ν. Ζακύνθου κλπ) **«αφοπλίζει» δεκάδες χιλιάδες εφήβους και νέους από τη δυνατότητα να συνεχίσουν τις σπουδές τους χωρίς να εγκαταλείψουν την εργασία τους.**

ΠΙΝΑΚΑΣ 4. ΝΟΜΟΙ ΟΙ ΟΠΟΙΟΙ ΠΑΡΟΥΣΙΑΖΟΥΝ ΜΕΓΑΛΑ ΠΟΣΟΣΤΑ ΜΑΘΗΤΩΝ ΠΟΥ ΔΕΝ ΟΛΟΚΛΗΡΩΝΟΥΝ ΤΗΝ ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΗ 9ΧΡΟΝΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΕΝ ΕΧΟΥΝ ΕΣΠΕΡΙΝΑ ΣΧΟΛΕΙΑ	
Λασιθίου	16,41
Ροδόπης	16,43
Κυκλάδων*	17,55
Ευρυτανίας	22,18
Ρεθύμνης	25,99
Ζακύνθου	30,43
Πηγή: Έρευνα του ΟΕΕΚ - Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (Σταμάτης Παλαιοκρασάς, Παναγιώτης Ρουσέας, Βασιλεία Βρετάκου, Ίρις Παναγιωτοπούλου), Αθήνα 1997 *Ο νομός Κυκλάδων δεν έχει εσπερινό Λύκειο	

Σε εμπειρική κοινωνιολογική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στα εσπερινά γυμνάσια της Αττικής από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο Πειραιά και με επιστημονικό υπεύθυνο τον ερευνητή κ. Νίκο Φακιολά επισημαίνεται ότι δύο βασικοί λόγοι ενθαρρύνουν τους μαθητές να επιστρέψουν στο εσπερινό γυμνάσιο : Ο πρώτος, για ποσοστό 53,1% των μαθητών, είναι η αναγκαιότητα του απολυτηρίου γυμνασίου που κατανόησαν στην πορεία και ο δεύτερος η δυνατότητα επαγγελματικής απασχόλησης με ταυτόχρονη φοίτηση σε εσπερινό σχολείο, με μεγαλύτερη ελαστικότητα στα μαθήματα.

ΤΟ «ΠΡΟΦΙΛ» ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΕΣΠΕΡΙΝΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ

Ας δούμε, όμως, τώρα τα αποτελέσματα της έρευνας που πραγματοποιήσαμε στη διάρκεια του σχολικού έτους 1999/2000 με τη μορφή προφορικών συνεντεύξεων αλλά και γραπτών απαντήσεων σε συγκεκριμένα ερωτήματα με τα οποία έγινε προσπάθεια να ανιχνευθεί το προφίλ 50 εργαζόμενων μαθητών που φοιτούσαν στο Εσπερινό Γυμνάσιο Καλλιθέας.

Τα τελευταία χρόνια, ιδιαίτερα μετά το 1992, η σύνθεση του μαθητικού πληθυσμού των εσπερινών Γυμνασίων άλλαξε σημαντικά καθώς παλιννοστούντες και αλλοδαποί μαθητές αποτελούν ένα αρκετά μεγάλο τμήμα του πληθυσμού τους. Η Καλλιθέα μια από τις περιοχές που φιλοξενούν μεγάλο μέρος Ποντίων μεταναστών από την πρώην ΕΣΣΔ, τροφοδοτεί τα σχολεία της, καθώς και τα σχολεία της ευρύτερης περιοχής με εκατοντάδες Πόντιους μαθητές. Ένα μέρος από αυτά τα παιδιά αφού φοιτούν όπως -όπως στις τελευταίες τάξεις του Δημοτικού εγγράφονται στο ημερήσιο Γυμνάσιο και μετά από μια πορεία αποκλεισμών και

απορρίψεων σ΄ αυτό «καταφεύγουν» στα Εσπερινό Γυμνάσιο της Καλλιθέας.

Από τις απαντήσεις των μαθητών (πίνακας 5) σχετικά με το επάγγελμα του γονέα - κηδεμόνα τους διαπιστώνουμε ότι αυτοί εξασκούν στην συντριπτική τους πλειοψηφία χειρωνακτικά επαγγέλματα (εργάτες- τριες, οικοδόμοι κλπ)

ΠΙΝΑΚΑΣ 5. ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΓΟΝΕΑ - ΚΗΔΕΜΟΝΑ ΕΣΠΕΡΙΝΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ	
Εργάτης - εργάτρια (μισθωτός)	22
Μοδίστρα	3
Οικιακά	3
Οικιακή βοηθός	5
Έχει δικό του μαγαζί (Κουρείο, συνεργείο μοτοποδηλάτων, κατάστημα ψιλικών, τσαγκάρικο, προπό, ξυλουργείο)	6
Οικοδόμος	6
Κομμώτρια	1
Υπάλληλος	2
Υδραυλικός	2
Πηγή: Έρευνα του Χρήστου Κάτσικα σε 50 εργαζόμενους μαθητές του Εσπερινού Γυμνασίου Καλλιθέας (σχολικό έτος 1999/00)	

Από τις απαντήσεις των μαθητών φαίνεται, επίσης, ότι ένας στους πέντε αναγκάστηκαν από πολύ νωρίς, σε ηλικίες που αντιστοιχούν ακόμη και με τον πρώτο κύκλο εκπαίδευσης (Δημοτικό), να ενταχθούν στο εργατικό δυναμικό (πίνακας 6).

ΠΙΝΑΚΑΣ 6. ΑΠΟ ΠΟΙΑ ΗΛΙΚΙΑ ΕΡΓΑΖΟΝΤΑΙ ΟΙ ΕΣΠΕΡΙΝΟΙ ΜΑΘΗΤΕΣ		
ΚΑΤΩ ΑΠΟ 14 ΕΤΩΝ	ΑΠΟ 14 - 18 ΕΤΩΝ	ΠΑΝΩ ΑΠΟ 18 ΕΤΩΝ
19%	72%	9%
Πηγή: Έρευνα του Χρήστου Κάτσικα σε 50 εργαζόμενους μαθητές του Εσπερινού Γυμνασίου Καλλιθέας (σχολικό έτος 1999/00)		

Ποια είναι τα επαγγέλματα που εξασκούν οι μαθητές : Όσον αφορά το είδος της εργασίας, από τις απαντήσεις γίνεται φανερό ότι εργάζονται στις πιο βαριές χειρωνακτικές εργασίες με ωράριο που σε αρκετές περιπτώσεις ξεπερνάει τις 50 ώρες εβδομαδιαίως

Συνεργεία αυτοκινήτων και μηχανών, μηχανουργεία, βενζινάδικα, εξωτερικές δουλειές και μεταφορές σε πιτσαρίες και καταστήματα έτοιμου φαγητού, οικοδομές, λαϊκές και παζάρια κλπ

(πίνακας 7)

ΠΙΝΑΚΑΣ 7. ΤΟ ΕΙΔΟΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΤΩΝ ΕΣΠΕΡΙΝΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ						
Συνεργεία αυτοκινήτων - μηχανών	Εξωτερικές δουλειές (couriers - «pizza boys» κλπ)	Οικοδομές	Άλλες χειρωνακτικές εργασίες (Μηχανουργεία - σιδηρουργεία- βενζινάδικα κλπ)	Λαϊκές - Παζάρια	Δημόσιοι υπάλληλοι	Άλλο
28%	28%	12%	18%	8%	2%	4%
Πηγή: Έρευνα του Χρήστου Κάτσικα σε 50 εργαζόμενους μαθητές του Εσπερινού Γυμνασίου Καλλιθέας (σχολικό έτος 1999/00)						

Όπως γίνεται κατανοητό τα προβλήματα των εσπερινών μαθητών έχουν ένα διπλό χαρακτήρα καθώς και οι ίδιοι έχουν τη διπλή ιδιότητα του εργαζόμενου και μαθητή. Στα εργασιακά συνοψίζονται στη δυσκολία να βρουν μόνιμη εργασία με ωράριο που να ανταποκρίνεται στην μαθητική τους ιδιότητα παρά το γεγονός ότι υπάρχει νομοθετικό πλαίσιο που προβλέπει ελαφρύνσεις (ωράριο, άδειες κλπ). Παράλληλα εντοπίζονται προβλήματα τόσο με τις αμοιβές όσο και με την ασφάλιση.

Στα εκπαιδευτικά οι εσπερινοί μαθητές αναφέρονται στα αναλυτικά προγράμματα και τα βιβλία που δεν έχουν, στις περισσότερες περιπτώσεις, σχέσεις με τις πραγματικές τους ανάγκες, στις ελλείψεις υποδομής των εσπερινών σχολείων, στην απουσία εξειδικευμένου προσωπικού (ψυχολόγοι, κοινωνικοί λειτουργοί κλπ), καθώς και στο έλλειμμα απαραίτητων ειδικών γνώσεων που πρέπει να διαθέτει το εκπαιδευτικό προσωπικό για την αντιμετώπιση των ειδικών προβλημάτων τους.

Η ΜΙΣΘΩΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

του Δημήτρη Α. Κατσορίδα

1. Τα χαρακτηριστικά της μισθωτής απασχόλησης

Το σύνολο του εργατικού δυναμικού στην Ελλάδα (ή αλλιώς του Οικονομικά Ενεργού Πληθυσμού-Ο.Ε.Π.), σύμφωνα με στοιχεία του 1997, είναι 4.294.400 άτομα, εκ των οποίων οι απασχολούμενοι είναι 3.854.055 (2.439.000 άνδρες και 1.415.000 γυναίκες) και οι άνεργοι 440.400 (173.000 άνδρες και 267.300 άνδρες). Από τους απασχολούμενους, 2.111.468 δηλώνουν *μισθωτοί*, δηλαδή το 55% περίπου των εργαζομένων, ενώ αντίθετα, το 1993, το σύνολο των μισθωτών ήταν 1.980.727 άτομα και ποσοστό 53%.

Σε αντίθεση με τους μισθωτούς, μειώνεται ο αριθμός και το ποσοστό των *αυτοαπασχολούμενων χωρίς προσωπικό* (1997:1.007.867 - 1993:1.019.390), ενώ μικρή αριθμητική αύξηση παρουσιάζουν οι *εργοδότες* (1997:274.779 - 1993:268.892) και οι *βοηθοί στην οικογενειακή επιχείρηση* (1997:459.940 - 1993:451.170).

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι η πλειοψηφία των εργαζομένων σε σχέση με τη ***θέση στο επάγγελμα*** (Πίνακας 1) είναι *μισθωτοί* (με μισθό ή ημερομίσθιο, ήτοι ποσοστό 55%, περίπου, των απασχολούμενων). Το 12% είναι *συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη* σε οικογενειακή επιχείρηση, το 26% είναι *απασχολούμενοι χωρίς προσωπικό*, δηλαδή εργάζονται για δικό τους λογαριασμό (*αυτοαπασχολούμενοι*) και το 7% είναι *απασχολούμενοι με προσωπικό* (εργοδότες).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Απασχολούμενοι κατά θέση στο επάγγελμα και ομάδες ηλικιών (1997)

	ΣΥΝΟΛΟ	***ΕΡΓΟΔΟΤΕΣ***	***ΑΥΤΟΑ-ΠΑΣΧΟ-ΛΟΥΜΕΝΟΙ***	***ΜΙΣΘΩΤΟΙ***	***ΒΟΗΘΟΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕ-ΝΕΙΑΚΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗ-ΣΗ***
ΣΥΝΟΛΟ	**3.854.055**	**274.779**	**1.007.867**	**2.111.468**	**459.940**
14 ετών	720	-	72	96	552

15-19	64.354	107	2.598	34.181	27.468
20-24	273.633	3.519	21.836	186.774	61.503
25-29	451.322	17.498	61.614	314.781	57.429
30-44	1.551.584	114.638	337.178	968.928	130.840
45-64	1.383.999	128.056	501.876	592.792	161.275
65 & άνω	128.443	10.961	82.693	13.916	20.873

Πηγή: ΕΣΥΕ, Έρευνα Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού

Εντούτοις, υπάρχει μια κατηγορία μισθωτών, οι οποίοι λόγω της *θέσης* και του *ρόλου* τους στην κοινωνική οργάνωση της εργασίας (π.χ. διευθυντές, στελέχη και όσοι έχουν σχέση με τους κατασταλτικούς μηχανισμούς του κράτους), καθώς επίσης και εξαιτίας του *ύψους του εισοδήματός τους*, δεν εντάσσονται στην εργατική τάξη.

Αναλυτικότερα, η μερίδα των μισθωτών που δεν εντάσσεται στην εργατική τάξη, περιλαμβάνει τις παρακάτω κατηγορίες:

- Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων και ανώτερα διοικητικά στελέχη της Δημόσιας Διοίκησης και οργανισμών ειδικών συμφερόντων, τα οποία ανέρχονται, σύμφωνα με την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού (1997), σε 1.271 άτομα.
- Διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη μεγάλων δημοσίων και ιδιωτικών επιχειρήσεων και οργανισμών που απασχολούν περισσότερα των 10 ατόμων και ανέρχονται σε 32.802 άτομα.
- Διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι μικρών δημοσίων ή ιδιωτικών επιχειρήσεων που απασχολούν μέχρι 9 άτομα. Ανέρχονται σε 2.763 άτομα.
- Ειδικευμένοι επί των πωλήσεων, χρηματιστές, κτηματομεσίτες, απασχολούμενοι στην εξυπηρέτηση των επιχειρήσεων εν γένει και ασκούντες συναφή επαγγέλματα, οι οποίοι ανέρχονται σε 86.403 άτομα.

Έτσι, το σύνολο των μισθωτών που δεν περιλαμβάνονται στην εργατική τάξη ανέρχεται σε 123.239 άτομα, ήτοι ποσοστό 5,8% περίπου του συνόλου των μισθωτών. Αν σ' αυτό τον αριθμό συμπεριληφθούν οι 42.679 μισθωτοί, οι οποίοι *δεν είναι δυνατό να καταταγούν σε κάποιο επάγγελμα*, καθώς επίσης και οι 50.460 απασχολούμενοι στην *παροχή υπηρεσιών προστασίας* (π.χ. αστυνομικοί κλπ.), τότε ο παραπάνω αριθμός εκτιμάται ότι θα ανέλθει,

περίπου, σε 216.378 άτομα, ήτοι το 10,2% της μισθωτής απασχόλησης. Επομένως, αν από τα 2.111.468 μισθωτών αφαιρέσουμε τους 216.378, τότε θα έχουμε 1.895.090 μισθωτών, ήτοι ποσοστό 49%, οι οποίοι πραγματικά υπάγονται στην εργατική τάξη.

Κατόπιν τούτου, δηλαδή μετά την αφαίρεση των παραπάνω κατηγοριών από τη δύναμη της εργατικής τάξης, η κατανομή των μισθωτών (1.895.090 άτομα), οι οποίοι όμως αποτελούν την εργατική τάξη, περιλαμβάνει τις εξής ***κατηγορίες οικονομικής δραστηριότητας:***

- Στη *Γεωργία - Κτηνοτροφία - Θήρα - Δάση - Αλιεία* , απασχολούνται 30.690 μισθωτοί (με μισθό ή ημερομίσθιο).
- Στα *Ορυχεία και Λατομεία* 16.453 μισθωτοί.
- Στις *Μεταποιητικές Βιομηχανίες* 368.978 μισθωτοί.
- Στη *Παροχή ηλεκτρικού ρεύματος* 39.851 μισθωτοί.
- Στις *Κατασκευές* 112.517 μισθωτοί.
- Στο *Εμπόριο* 245.670 μισθωτοί.
- Στα *Ξενοδοχεία και Εστιατόρια* 110.906 μισθωτοί.
- Στις *Μεταφορές –Αποθήκευση- Επικοινωνίες* 172.639 μισθωτοί.
- Στους *Ενδιάμεσους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς* (Τράπεζες κτλ.) 69.522 μισθωτοί.
- Στην *Εκπαίδευση* 205.948 μισθωτοί.
- Στην *Υγεία και Κοινωνική Μέριμνα* 142.021 μισθωτοί.
- Στη *Δημόσια Διοίκηση και Άμυνα* 166.584 μισθωτοί.
- Στη *Διαχείριση ακίνητης περιουσίας* 65.188 μισθωτοί.
- Σε *Άλλες δραστηριότητες παροχής υπηρεσιών* 74.419 μισθωτοί.
- Στα *Ιδιωτικά νοικοκυριά* 38.389 μισθωτοί.
- Στους *Ετερόδικους οργανισμούς και όργανα* 592 μισθωτοί.

Με αυτά τα δεδομένα και σύμφωνα, πάντα, με τα στοιχεία της Στατιστικής Υπηρεσίας (ΕΣΥΕ, 1997), φαίνεται ότι η μεγαλύτερη παρουσία των απασχολούμενων μισθωτών σε σχέση με την ***οικονομική δραστηριότητα***, εντοπίζεται στη μεταποιητική βιομηχανία (βιομηχανία-βιοτεχνία), στο εμπόριο, στην εκπαίδευση, στις μεταφορές-αποθηκεύσεις-επικοινωνίες, στη δημόσια διοίκηση και άμυνα, στην υγεία, στις κατασκευές και στα ξενοδοχεία-εστιατόρια.

Ως ***ατομικό επάγγελμα*** οι περισσότεροι μισθωτοί, οι οποίοι ανήκουν στην εργατική τάξη, δηλώνουν το εξής:

- Φυσικοί, μαθηματικοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα (με εξαίρεση τους εκπαιδευτικούς): 9.502 μισθωτοί.
- Αρχιτέκτονες, μηχανικοί και όσοι ασκούν συναφή επαγγέλματα: 25.991 μισθωτοί.
- Βιολόγοι, ιατροί και όσοι ασκούν συναφή επαγγέλματα: 40.947 μισθωτοί.
- Εκπαιδευτικοί: 180.174 μισθωτοί.

- Λογιστές: 22.414 μισθωτοί.
- Νομικοί: 11.965 μισθωτοί.
- Πρόσωπα που ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα: 41.339 μισθωτοί.
- Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί των επιστημών της φυσικής και της μηχανικής: 57.804 μισθωτοί.
- Τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί των επιστημών βιολογίας και υγείας: 37.447 μισθωτοί.
- Βοηθητικό διδακτικό προσωπικό: 4.821 μισθωτοί.
- Υπάλληλοι γραφείου: 321.739 μισθωτοί.
- Υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών: 74.402 μισθωτοί.
- Απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών: 134.086 μισθωτοί.
- Μοντέλα, πωλητές και ασκούντες συναφή επαγγέλματα: 123.584 μισθωτοί.
- Γεωργοί ειδικευμένοι κυρίως σε μια ετήσια καλλιέργεια: 5.101 μισθωτοί.
- Γεωργοί ειδικευμένοι κυρίως στην καλλιέργεια δένδρων και σταφιδαμπέλων: 983 μισθωτοί.
- Γεωργοί πολυκαλλιεργητές: 4.403 μισθωτοί.
- Ειδικευμένοι κτηνοτρόφοι, πτηνοτρόφοι: 1.800 μισθωτοί.
- Δασοκόμοι, υλοτόμοι και ασκούντες συναφή επαγγέλματα: 2.009 μισθωτοί.
- Ειδικευμένοι αλιείς και ασκούντες συναφή επαγγέλματα: 2.915 μισθωτοί.
- Μεταλλωρύχοι, λατόμοι και ασκούντες συναφή επαγγέλματα: 7.583 μισθωτοί.
- Τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης κτιρίων και άλλων δομικών έργων: 150.746 μισθωτοί.
- Χύτες μετάλλων, συγκολλητές, ελασματουργοί, τεχνίτες μεταλλικών δομικών κατασκευών, σιδηρουργοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα: 31.314 μισθωτοί.
- Μηχανικοί, εφαρμοστές και συντηρητές μηχανών και ηλεκτρ. και ηλεκτρονικού εξοπλισμού: 91.000 μισθωτοί.
- Τεχνίτες που εκτελούν εργασίες ακριβείας, χειροτέχνες, τυπογράφοι και ασκούντες συναφή επαγγέλματα: 15.730 μισθωτοί.
- Τεχνίτες επεξεργασίας ξύλου, επιπλοποιοί και ασκούντες συναφή επαγγέλματα: 10.362 μισθωτοί.
- Τεχνίτες υφαντουργίας, ειδών ενδύσεως και ασκούντες συναφή επαγγέλματα: 61.428 μισθωτοί.
- Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων: 16.368 μισθωτοί.
- Χειριστές μηχανών παραγωγής προϊόντων από μέταλλα και ορυκτά: 7.110 μισθωτοί.
- Χειριστές μηχανών παραγωγής χημικών προϊόντων και προϊόντων από πλαστικό και καουτσούκ: 12.286 μισθωτοί.
- Χειριστές μηχανών παραγωγής προϊόντων ξύλου και χαρτιού, χειριστές εκτυπωτικών εν γένει μηχανημάτων: 4.807 μισθωτοί.
- Χειριστές μηχανών παραγωγής κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων, γούνινων ειδών και δερμάτινων προϊόντων: 16.239 μισθωτοί.
- Χειριστές μηχανών παραγωγής ειδών διατροφής, ποτών και καπνού: 14.299 μισθωτοί.
- Συναρμολογητές (μονταδόροι) και χειριστές μηχανημάτων: 11.121 μισθωτοί.
- Οδηγοί μέσων μεταφοράς και χειριστές κινητού εξοπλισμού: 117.209 μισθωτοί.
- Πλανόδιοι πωλητές, οικιακοί βοηθοί: 129.292 μισθωτοί.
- Ανειδίκευτοι αγρεργάτες, αλιεργάτες και ασκούντες συναφή επαγγέλματα: 15.924 μισθωτοί.
- Ανειδίκευτοι εργάτες ορυχείων, κατασκευών, μεταποίησης και μεταφορών: 60.279 μισθωτοί.

Λαμβάνοντας υπόψη τα προαναφερθέντα στοιχεία μπορούμε να πούμε ότι ως ***ατομικό επάγγελμα*** οι περισσότεροι μισθωτοί δηλώνουν ότι απασχολούνται ως υπάλληλοι γραφείου (321.739 άτομα ή 17,3%), εκπαιδευτικοί (180.739 άτομα ή 9,7%), τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης κτιρίων και άλλων δομικών έργων (150.746 άτομα ή 8,1%), στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών (134.086 άτομα ή 7,2%), ως πλανόδιοι πωλητές-οικιακοί βοηθοί (129.292 άτομα ή 7%), ως μοντέλα, πωλητές και ασκούντα συναφή επαγγέλματα (123.584 άτομα ή 4%), ως υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών (74.402 άτομα ή 4%), ως τεχνίτες υφαντουργίας και ειδών ένδυσης (61.428 άτομα ή 3,3%) και ως ανειδίκευτοι εργάτες ορυχείων, κατασκευών, μεταποίησης και μεταφορών (60.279 άτομα ή 3,2%). Ακολουθούν οι τεχνολόγοι και τεχνικοί βοηθοί των επιστημών της φυσικής και της μηχανικής, όσοι ασκούν επιστημονικά, καλλιτεχνικά και συναφή επαγγέλματα, οι βιολόγοι, ιατροί και όσοι ασκούν συναφή επαγγέλματα, όσοι απασχολούνται στη γεωργία-κτηνοτροφία-δάση-αλιεία, οι λογιστές, οι χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, οι χειριστές μηχανών παραγωγής κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων, γούνινων ειδών και δερμάτινων προϊόντων, οι χειριστές μηχανών παραγωγής χημικών προϊόντων και προϊόντων από πλαστικό και καουτσούκ, κλπ.

Τέλος, *όσον αφορά την κατανομή του αριθμού των μισθωτών απασχολουμένων κατά* ***τομέα οικονομικής δραστηριότητας*** *(πρωτογενή, δευτερογενή, τριτογενή) φαίνεται ότι η συντριπτική πλειοψηφία, σχεδόν τα 2/3, των μισθωτών της εργατικής τάξης, εργάζονται στο λεγόμενο τριτογενή τομέα της οικονομίας (εμπόριο, μεταφορές-επικοινωνίες, τράπεζες-ασφάλειες, λοιπές υπηρεσίες: 1.291.878, ήτοι ποσοστό 69%), ενώ στο δευτερογενή (ορυχεία, βιομηχανία-βιοτεχνία, ηλεκτρισμός, κατασκευές) το 29% (537.799 άτομα) και στον πρωτογενή (γεωργία, κτηνοτροφία, δάση, αλιεία) το 1,6% (30.690 άτομα)***.**

2. Τέλος της εργασίας; Μύθοι και πραγματικότητα

Βέβαια, η αύξηση της απασχόλησης στον τριτογενή τομέα δεν συνεπάγεται αυτόματα και μείωση της παραγωγικής εργασίας. Η σφαίρα της κυκλοφορίας των αγαθών αποτελεί, κατά κανόνα, *παραγωγική* εργασία.

Οι αντιλήψεις που ισχυρίζονται ότι ο τριτογενής τομέας και το κεφάλαιο που σχηματίζεται σ' αυτόν (εμπορικό, εφοπλιστικό κλπ.) είναι «μη παραγωγικές» ή «μεταπρατικές» δραστηριότητες στερούνται επιστημονικής βάσης. Γιατί, το κεφάλαιο που αναπτύσσεται σ' αυτές τις δραστηριότητες, στηρίζεται στην ουσιαστική ***υπαγωγή*** της εργασίας των μισθωτών εμποροϋπαλλήλων, αποθηκάριων, εργατών μεταφοράς, ναυτεργατών κλπ., σ' αυτό και λειτουργεί, έτσι, ως παραγωγικό κεφάλαιο, ως κεφάλαιο που παράγει υπεραξία. Κατά συνέπεια, κι αυτές οι κατηγορίες μισθωτών ανήκουν στην εργατική τάξη, διότι εκτός του γεγονότος ότι η εργασία τους είναι παραγωγική, επιπλέον ανταλλάσσουν την εργασία τους με κεφάλαιο και/ άρα συντελούν στην αύξηση των κερδών του κεφαλαίου στο οποίο υπάγονται (Γ. Σταμάτης, 1992). Ως παράδειγμα μπορούμε να αναφέρουμε τον *κλάδο μεταφορών*, τον οποίο θα πρέπει να δούμε ως ένα βιομηχανικό κλάδο για τους εξής δύο λόγους: Πρώτον, διότι *αποτελεί έναν αυτοτελή κλάδο παραγωγής, επομένως και μια ιδιαίτερη σφαίρα τοποθέτησης του παραγωγικού κεφαλαίου,* και δεύτερον, επειδή *παράγει και πουλάει μετακίνηση.*

Κατά συνέπεια, η *διαφορά* που υπάρχει μεταξύ της βιομηχανίας που παράγει υλικά προϊόντα και της βιομηχανίας μεταφορών είναι ότι στην πρώτη το παραγόμενο προϊόν πρώτα βγαίνει έτοιμο από τη διαδικασία παραγωγής και κατόπιν μπαίνει στην αγορά ως εμπόρευμα έτοιμο να καταναλωθεί. Ουσιαστικά, εδώ, η *παραγωγή* και η *κατανάλωση* ενός προϊόντος εμφανίζονται σαν δύο πράξεις χωρισμένες, *χρονικά* και *τοπικά*, η μία από την άλλη. Αντίθετα, στη βιομηχανία μεταφορών, η οποία δεν παράγει καινούρια προϊόντα, αλλά μεταφέρει ανθρώπους ή εμπορεύματα, αυτές οι δύο πράξεις (παραγωγή και κατανάλωση) συγχωνεύονται. Έτσι, οι υπηρεσίες που προσφέρει το πλοίο, το αεροπλάνο, οι οδικές μεταφορές ή ο σιδηρόδρομος, δηλαδή τη μετακίνηση, η οποία στην προκειμένη περίπτωση αποτελεί τη διαδικασία παραγωγής αυτού του κλάδου, καταναλώνονται την ίδια στιγμή που παράγονται. Βασικά, αυτό που πουλάει η βιομηχανία μεταφορών είναι η μετακίνηση.

Έχοντας, λοιπόν, αυτά κατά νου τότε θα πρέπει να εντάξουμε τον κλάδο των μεταφορών στο *δευτερογενή τομέα* της οικονομίας και όχι στον τομέα των υπηρεσιών (*τριτογενή τομέα*).

Προσεγγίζοντας έτσι το ζήτημα, σύμφωνα με όσα αναπτύξαμε προηγούμενα, μακριά από απλουστεύσεις που τείνουν να μειώσουν το ρόλο της εργατικής τάξης, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι θα πρέπει να απορριφθούν οι απόψεις περί «αποπρολεταριοποίησης» της εργατικής τάξης και «αποβιομηχανοποίησης» της οικονομίας. Διότι, οι εν λόγω απόψεις, ουσιαστικά, θέλουν να περιορίσουν την εργατική τάξη *μόνο* στο βιομηχανικό εργάτη, αγνοώντας τη διευρυμένη έννοια του όρου βιομηχανία, καθώς και το διευρυμένο ρόλο της εργατικής τάξης στον τομέα των υπηρεσιών.

Όσοι ισχυρίζονται ότι η οικονομία οδηγείται σε «αποβιομηχανοποίηση», η οποία θα έχει σαν αποτέλεσμα τη συρρίκνωση και εξαφάνιση της εργατικής τάξης, φαίνεται να αγνοούν το γεγονός ότι η εισαγωγή νέων τεχνολογιών στην παραγωγική διαδικασία οδηγεί τελικά και στην εμφάνιση νέων βιομηχανιών σε τομείς που πριν ανήκαν στις λεγόμενες «υπηρεσίες» ή στην αγροτική οικονομία (αγροτοδιατροφική βιομηχανία, αγροτοβιομηχανικές επιχειρήσεις, βιομηχανία υγείας, θεάματος-ακροάματος, πληροφορική, τηλεπικοινωνίες κλπ.) (Δ. Κατσορίδας, 1995). Έτσι, οι στατιστικές, εντάσσοντας ορισμένους κλάδους στον τομέα των λεγόμενων «υπηρεσιών», εμφανίζουν τη βιομηχανία, αλλά και την εργατική τάξη, συνεχώς να συρρικνώνονται.

Όμως, αντίθετα από τους προαναφερθέντες ισχυρισμούς περί «αποβιομηχάνισης», «τριτογενοποίησης» της οικονομίας κ.ά.τ., *«…οι κλάδοι και οι τομείς της παραγωγικής δραστηριότητας που διαχωρίζονται με βάση την παραγωγή συγκεκριμένων διαφορετικών αξιών χρήσης, εξελίσσονται και μεταβάλλονται με το πέρασμα του χρόνου. Κλάδοι όπως η πληροφορική και οι τηλεπικοινωνίες εμφανίζονται και γνωρίζουν ραγδαία ανάπτυξη τις τρεις τελευταίες δεκαετίες του αιώνα μας. Όμως η δυναμική και η ύπαρξη του βιομηχανικού κεφαλαίου δεν ταυτίζεται με την πορεία συγκεκριμένων κλάδων που ανθίζουν ή φθίνουν. Η μορφή του παραγωγικού κεφαλαίου είναι παρούσα σε κάθε περίπτωση που η κεφαλαιακή αξία εγκαταλείπει τη χρηματική μορφή της, παίρνει φυσική μορφή και εισέρχεται στη σφαίρα παραγωγής για να αυτοαξιοποιηθεί. Ανεξάρτητα αν η εν λόγω περίπτωση αφορά την παραγωγή νέων υλικών προϊόντων, τη διαβίβαση πληροφοριών ή τη μετακίνηση εμπορευμάτων ισχύει η παραπάνω θέση.*

Σήμερα μπορούμε να μιλάμε για βιομηχανία της πληροφορικής και βιομηχανία τηλεπικοινωνιών, σαν τομέων της υλικής παραγωγής όπου μπορεί να τοποθετηθεί το βιομηχανικό κεφάλαιο» (Γ. Παπαδόπουλος, 1999).

Μια τέτοια βιομηχανία που βασίζεται στις γνώσεις του τομέα της πληροφορικής είναι η Microsoft, η οποία μάλιστα έχει εξελιχτεί σε μια μεγάλη μονοπωλιακή επιχείρηση στο συγκεκριμένο κλάδο. Οι υπάλληλοι της είναι ευφυείς, αλλά σκληρά εργαζόμενοι παραγωγοί λογισμικού, αποξενωμένοι από τα αγαθά που παράγουν εφόσον δεν έχουν τον έλεγχό τους, οι οποίοι εργάζονται πολλές ώρες την ημέρα και που χρειάζεται να πουλήσουν την εργατική τους δύναμη για να ζήσουν. Υπό αυτή την έννοια η *σχέση* τους με το κεφάλαιο στο οποίο *υπάγονται* δεν διαφέρει και πολύ από τη σχέση που είχαν παλαιότερα οι ανθρακωρύχοι (Γ. Βαρουφάκης, 2000).

3. Το πραγματικό μέγεθος της εργατικής τάξης στην Ελλάδα

Λαμβάνοντας, λοιπόν, υπόψη όλα τα προηγούμενα, τότε θα πρέπει οι υπολογισμοί για το πραγματικό μέγεθος της ελληνικής εργατικής τάξης να γίνουν σε νέα βάση.

Έτσι, αν στους 1.860.367 μισθωτούς, οι οποίοι, όπως ήδη είπαμε, υπάγονται πραγματικά στην εργατική τάξη, προστεθούν οι 440.400 άνεργοι, οι 23.857 Έλληνες και Ξένοι ναυτικοί, οι 500.000 αλλοδαποί εργάτες και οι 300.000 απασχολούμενοι στο φασόν, τότε μπορούμε να πούμε ότι η δύναμη της εργατικής τάξης ανέρχεται σε 3.159.347 άτομα (Πίνακας 2).

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

ΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΤΑΞΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Μισθωτοί απασχολούμενοι εργάτες	1.895.090
Άνεργοι	440.400
Έλληνες και Ξένοι ναυτικοί	23.857
Αλλοδαποί εργάτες	500.000
Εργαζόμενοι στο φασόν	300.000
ΣΥΝΟΛΟ	**3.159.347**

Επιπλέον, ξέχωρα ότι τώρα έχουμε προσεγγίσει καλύτερα την πραγματικότητα για το μέγεθος της εργατικής τάξης στην Ελλάδα, μπορούμε επίσης να έχουμε και μια πιο αναλυτική εικόνα, όσον αφορά και την συνολική κοινωνική διάρθρωση, δηλαδή τον πραγματικό Ο.Ε.Π. και έτσι να φανεί πληρέστερα το ειδικό βάρος της εργατικής τάξης στην διάρθρωση της ελληνικής

κοινωνίας (Πίνακας 3).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ

ΕΝΕΡΓΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ (Ο.Ε.Π.)

Εργοδότες	274.779
Αυτοαπασχολούμενοι (χωρίς προσωπικό)	1.007.867
Συμβοηθούντα και μη Αμειβόμενα μέλη στην Οικογενειακή επιχείρηση	459.940
Διευθυντικά στελέχη, Χρηματιστές κλπ.	123.239
Υπάλληλοι κατασταλτικών Μηχανισμών (στρατός, Αστυνομία κλπ.)	93.139
Μισθωτοί εργάτες	1.895.090
Άνεργοι	440.400
Έλληνες και Ξένοι ναυτικοί	23.857
Αλλοδαποί εργάτες	500.000
Εργαζόμενοι στο φασόν	300.000
ΣΥΝΟΛΟ (πραγματικός Ο.Ε.Π.)	**5.118.311**

Παρατηρώντας τα στοιχεία του *πραγματικού Ο.Ε.Π.* (5.118.311 άτομα) διαπιστώνουμε πως όχι μόνο αποδίδουν καλύτερα την πραγματική διάρθρωση της ελληνικής κοινωνίας, αλλά και ότι διαφέρουν κατά πολύ (823.911 άτομα) από τα στοιχεία του Ο.Ε.Π. της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας Ελλάδος (4.294.400 άτομα).

Στηριζόμενοι, συνεπώς, στα προαναφερθέντα δεδομένα, μπορούμε να πούμε ότι το ειδικό βάρος της εργατικής τάξης στην ελληνική κοινωνία, όχι μόνο δεν είναι μικρό ή τείνει να φθίνει, όπως υποστηρίζουν διάφορες θεωρίες περί «τέλους της εργασίας», αλλά συνεχώς αυξάνεται, αποδεικνύοντας ότι ***η εργατική τάξη αποτελεί την πλειοψηφία του πραγματικού οικονομικά ενεργού πληθυσμού (61,7%)***.

Επιπλέον, αν συνυπολογίσουμε και ορισμένες κατηγορίες εργαζομένων που καταγράφονται ως *αυτοαπασχολούμενοι*, ενώ στην ουσία εργάζονται ως μισθωτοί με «Δελτίο Παροχής Υπηρεσιών», καθώς επίσης και τα *συμβοηθούντα και μη αμοιβόμενα μέλη* στην οικογενειακή επιχείρηση, τότε η δύναμη και το ειδικό βάρος της εργατικής τάξης είναι, μάλλον, πολύ μεγαλύτερα και από αυτά ακόμα τα στοιχεία που δίνει ο πραγματικός Ο.Ε.Π.

Με βάση, λοιπόν, τα θεωρητικά κριτήρια που μέχρι τώρα αναπτύξαμε οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι *η επέκταση της παραγωγικής σφαίρας πέρα απ' τα όρια της υλικής παραγωγής, η αναπτυσσόμενη αλληλοσύνδεσή της με τη σφαίρα της κυκλοφορίας και τη σφαίρα των υπηρεσιών, σημαίνουν διεύρυνση όχι μόνο των ορίων της βιομηχανίας, αλλά και των ορίων της εργατικής τάξης, παρά τις δυσκολίες οριοθέτησής της.*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Anderson Ch. (1986), *Προς μια νέα Κοινωνιολογία*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Βαρουφάκης Γ. (2000), *«Εξαφανίστηκε η εργατική τάξη στον χάι-τεκ παράδεισο;»*, Τα Τετράδια της Οικονομίας (ένθετο), εφημερίδα Ημερησία, 13-14 Μαϊου.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος (ΕΣΥΕ), *Αποτελέσματα Απογραφής Ναυτεργατικού Δυναμικού της 20ης Σεπτεμβρίου 1998*.
- Κατσορίδας Δ. (1995), *«Παρατηρήσεις για την ''αποβιομηχάνιση''»*, περιοδικό Ουτοπία, Νοέμβριος-Δεκέμβριος, τεύχος 18.
- Κατσούρας Σ. (1993), *«Το ΦΑΣΟΝ»*, Ενημερωτικό Δελτίο ΙΝ.Ε/ΓΣΕΕ, Ιανουάριος, τεύχος 23.
- Κολλιάς Γ. - Κατσορίδας Δ. (1999), *«Αλλοδαποί εργαζόμενοι: ένταξη ή καταστολή;»*, περιοδικό Ενημέρωση του ΙΝ.Ε/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ, Ιούνιος-Ιούλιος, τεύχος 48-49.
- Παπαδόπουλος Π. (1987), *Η ταξική διάρθρωση της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.
- Παπαδόπουλος Γ. (1999), *«Τέλος της εργατικής τάξης; Μύθος και πραγματικότητα»*, Επιθεώρηση Εργασιακών Σχέσεων, Ιανουάριος, τεύχος 13.
- Σταμάτης Γ. (1992), *«Αγροτικό πλεόνασμα, παραγωγική και μη παραγωγική εργασία, άνιση ανταλλαγή και παραοικονομία: Η θαυμαστή καριέρα ορισμένων εννοιών της μαρξιστικής πολιτικής οικονομίας στις σημερινές κοινωνικές επιστήμες και στη χώρα μας»*, στο Γ. Σταμάτης: *Κείμενα Οικονομικής Θεωρίας και Πολιτικής* (τόμος πρώτος), εκδόσεις Κριτική, Αθήνα.
- Υπουργείο Εθνικής Άμυνας (2000), *Λευκή Βίβλος για τις Ένοπλες Δυνάμεις 1998-1999*, Αθήνα.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΙΝΕ/ΓΣΕΕ-ΑΔΕΔΥ

- 12/11/2000 Το ΙΝΕ/ΓΣΕΕ ΑΔΕΔΥ σε συνεργασία με το Εργατικό Κέντρο Χανίων (Σ. Ρομπόλης) διοργάνωσε ημερίδα στα Χανιά με θέμα: «Η κοινωνική ασφάλιση στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση»
- 18/11/2000 Το ΙΝΕ/ΓΣΕΕ ΑΔΕΔΥ σε συνεργασία με το Εργατικό Κέντρο Πτολεμαϊδας (Σ. Ρομπόλης) διοργάνωσε ημερίδα στη Πτολεμαϊδα με θέμα: «Η κοινωνική ασφάλιση στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση»
- 19/11/2000 Το ΙΝΕ/ΓΣΕΕ ΑΔΕΔΥ σε συνεργασία με το Εργατικό Κέντρο Τρικάλων (Σ. Ρομπόλης) διοργάνωσε ημερίδα στα Τρίκαλα με θέμα: «Η κοινωνική ασφάλιση στην Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση».